

МАЛИЙ КОБЗАР ДЛЯ ДІТЕЙ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

Вступна стаття

Тема „Т.Шевченко і громадівський рух другої половини ХІХ – початку ХХ ст.” особлива і ще чекає на свого дослідника. Сьогодні цією невеличкою розвідкою та відповідними листами, що друкуються вперше, ми хочемо торкнутися лише однієї грані цієї проблеми, а саме: твори Т.Шевченка для дітей.

Творам Тараса Григоровича, зокрема, його „Кобзареві”, в історії української книги належить чільне місце. Не зважаючи на заборону українського слова, титанічними заходами української інтелігенції з 1860 р. (час заснування Громад в Україні) до 1917 р. з’явилося 61 видання творів Шевченка. До більшості з них доклали сил і енергії Громади різних міст України. Київська Громада також виношувала думку про „Малий Кобзар”. Ідея ця належала відомому громадівському діячеві О.О.Русову. Він відібрав шевченківські вірші, уривки з поем, що були б цікавими і доступними для дітей, склав спеціальний список. Але щоденні справи на державній службі відволікали його. Отож Олександр Олександрович звернувся по допомогу до відомого композитора Миколи Лисенка. „Тут я в роз’їздах не маю ні часу, ні спроможності якої-небудь ради цьому дати. Думаю, що Микола Віталійович таки доведе це діло до кінця”, – пише О.Русов з Херсона (Інститут рукописів ЦНБ НАН України. – Ф.ІІ. – №3366. – Арк. 1).

М.Лисенко дійсно щиро взявся до справи. Між композитором і О.Русовим було жваве листування „Міркував я над Вашим списком творів Тараса Григоровича, що Ви намітили для дитського Кобзаря, і мені здається, що всі вони дотепні..”, – писав М.Лисенко до О.Русова. – Щодо історичних творів, то думаю, що не слід їх поміщати в дитським Кобзарі, бо дуже трудно підібрати з них такі, щоб годились для малих дітей, та й через це і видання вийде дороге, а це не варто. Доволі буде видати невеличкий Кобзар для малих дітей...” (Там само. – Арк.2).

Упорядників турбує також і такий делікатний бік справи, як ціна видання. Адже книгарні за шевченківські книжки беруть, що хочуть. А тут же йдеться про спеціальне видання для дітей. Тож громадівці рахують до копійки, у що обійдеться кожна видавнича операція, аби зробити видання дешевим та видати більшим тиражем. Ілюструвати видання взявся художник О.Коваль. Микола Віталійович пропонує друкувати малюнки новим на той час способом – фотоцинкографією. Для цього кліше доведеться замовляти за кордоном, але вони згодяться і для інших видань.

Особливого значення надавали громадівці укладанню дитячого видання: як розмістити вірші, щоб вони краще сприймались юним читачем. Про це М.Лисенко в листі до О.Русова писав, що вичерпна відповідь на це запитання знайдеться в листі іншого автора, якого Микола Віталійович

надіслав разом зі своїм. Ім'я автора нам поки що, на жаль, не вдалося встановити. Але з великою ймовірністю можна вважати, що це хтось із близького оточення громадівців. Тонкий, вдумливий підхід, який пропонує невідомий автор, у новому світлі подає знайомі й улюблені вірші. Цей погляд особливо цінний сьогодні, бо передбачає справжнє, не закаламучене політичними підступами прочитання „Кобзаря”. Адже відомо, дитяче око нерідко бачить те, що для дорослих уже недоступне.

Перше, що пропонує невідомий автор при укладанні „Малого Кобзаря” – показати дітям весь наш край. Щоб розуміли, яке то диво, яка пишна краса. Дивишся на неї і якось легко й веселіше на душі, і на душу сходить мир.

Село! І серце одпочине,
Село на нашій Україні, –
Неначе писанка село...

І чудова гармонія людей і природи, як у вірші „Вечір”.

Із традиційної теми природи органічно витікає інша, складніша, до якої плавно підводять наступні вірші: чи ж багато в цьому пишному-убоному куточку – селі людей щасливих? Так, і тут вони є (вірш „Щаслива сім'я”). При цьому нехай діти звернуть увагу, „який невисокий у нашого люду ідеал того щастя”, підкреслює автор. Не золото, не хороми, а тихе лагідне життя з родиною вабить українця. Про таке, а не інше щастя мріє він, воно йому і сниться (вірш „Сон”). Обов'язково з сім'єю, з діточками, бо без дітей і найзаможніші люди не мають повного щастя – найкраща цьому ілюстрація у вірші „Дід та баба” (уривок з поеми „Наймичка”):

Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті.
А ще гірше старітися
У білих палатах...

Тому й люблять у нас дітей так щиро, як дай, Боже, щоб і діти любили батьків і матерів своїх. Висоту і самопожертву материнської любові найкраще показати на вірші „Вдова”.

У названому листі невідомого автора йдеться про те, що необхідно детальніше розповісти дітям про долю і душу Тараса Шевченка, адже чимало вже знають його віршів. Тут головна тема для дитячого розуміння: поет над усе любив свою Україну, думкою линув на свою землю і тільки тоді серцем одпочивав, як згадував про неї („Спомин про Україну”).

А чому книжку названо „Кобзар”? Тут, продовжується у листі, доцільно розповісти дітям про кобзарів-сліпців і про хлопчиків-міхонош (вірш „Кобзар”). Порівняти їхнє життя з Шевченковим. Нагадати про трагічне життя поета. Вони й самі зрозуміють, що він словом своїм сіяв правду, розвіював у людей безнадію і тугу. Варто детально спинитися на трагедії життя поета і всього українського народу – кріпаччині (вірш „На панщині пшеницю жала”). Чи діждуться люди в Україні тієї години, коли всі будуть щасливі та вільні? І відповідає: „Любов наша до рідної матері і науки, коли будем до неї прихильні, допоможуть швидше діждати.

Учітеся, брати мої!

Думайте, читайте” (Там само. – Арк. 4-9).

Ми спинилися на головних положеннях цього незвичайного листа, власне – лекції досвідченого педагога. І, погодьмося, є тут чого повчитися, над чим подумати нашому вчителю і сьогодні.

Автор листа не раз підкреслює, що багато віршів діти мають читати з дорослими, з їх роз’ясненнями.

Також він вносить пропозицію неодмінно написати „передову”, публікувати її не при „Кобзареві”, а краще видати окремою книжечкою-„метеликом”. І, що особливо важливо, максимально здешевити це незвичайне видання, зробити його доступним до кожної найбіднішої хати, де ростуть дітлахи. Тільки за такої умови можна говорити про те, що слово Тарасове пішло в народ, до дітей – через місточок „Малого Кобзаря”.

Епістолярна дискусія про видавничі та педагогічні тонкощі підготовки „Малого Кобзаря”, призначеного для дитячого читання, велася у 80-і роки ХІХ ст. Крім русовського, архіви донесли до нас ще один список-програму пропонованих для цього видання творів – з коротеньким коментарем, вказаними скороченнями уривків з поем, що доступні були б для дитячого розуміння. З листів відомо, що й художники вже почали працювати над ілюстраціями. Дуже шкода, що щедрий цей засів не обернувся золотим ужином незрівнянної книги для дітей. „Малого Кобзаря” тоді не видали.

І тільки у 1911 р. „Малий Кобзар” таки побачив світ. На цей час припадають Шевченківські ювілеї: 50-і роковини з дня смерті та 100-ліття від дня народження. Чимало видавництв по всій Росії до цих дат перевидають окремі твори Шевченка. Зокрема, у видавництвах „Эдитор” (Вільно), „Посередник” (Москва) накладом книготорговця Н.Холмушина, журналах „Пробуждение” в Петербурзі, „Союз хліборобських спілок на Буковині” (Чернівці). Всього твори Шевченка тільки в 1911 р. вийшли в книгах і брошурах 300-тисячним тиражем. До цієї цифри належить і скромне, але з любов’ю зроблене видання „Малого Кобзаря”. Вийшло у світ воно у Києві, у видавництві журналу „Український учитель”, в друкарні акціонерного товариства „Петр Барский в Києве” за адресою: Хрещатик, 40. Шкода, маленьке це видання за правилами того часу замовчує свій тираж та навіть ім’я редактора.

Під палітурками дитячого видання зібрано сорок поезій різного плану. Зміст багато в чому відрізняється від згаданого вище списку, запропонованого О.Русовим. Збігається менше половини поезій, що не зменшує його вартості. Принцип побудови дитячої збірки, підготовленої „Українським учителем”, не хронологічний, не тематичний навіть, а просто з наростанням у кожному наступному вірші складності, емоційності, насиченості думками, почуттями, фактами, в першу чергу – історичними.

Починається книжка, як пісня з лагідного акорду, з віршів „Село”, „Садок вишневий” і „Світає, край неба палає”. Власне, ці твори рекомендували для „заспіву” і О.Русов, і невідомий автор листа, про якого йшлося вище.

Дібрано в „Малому Кобзарі” і найяскравіші, найпатріотичніші Шевченківські сторінки: з „Івана Підкови”, з вірша „До Основ’яненка”, „Мені однаково”.

Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу, і волю...

Під час перечитування знайомих сторінок – від „Садок вишневий”, „За сонцем хмаронька пливе” до „Думи мої, думи”, „Мені однаково”, „Учітеся” напрошується порівняння: вся ця маленька книжечка, призначена для дітей, подібна до саду. Від духмяних чарів білого цвіту – до визрівання гірконого пекучого плоду пізнання дійсності.

Книжка чудово ілюстрована. Тут чотири портрети Т.Шевченка в різні періоди його життя, в тому числі – автотипія однієї з найкращих фотографій, зроблених в останні роки життя в Петербурзі. Багато малюнків самого автора „Кобзаря”.

Загалом же це перше в історії „Кобзаря” видання для дітей було своєрідною маленькою енциклопедією українського життя: тут етнографія і народна пісня, історичні факти і сам дух козаччини, гіркий стогін неволі і пристрасний заклик до світла. Така сила генія великого Кобзаря нашого. І без сумніву, велику справу зробили видавці того часу, постаравшись донести її до дітей. Розраховуємо, що нинішні видавці, педагоги скористаються досвідом українських діячів минулого століття і впорядкують для наймолодшого читацького покоління спеціальне видання, де належить зібрати все написане геніальним поетом для дітей.

Нижче подаємо листування громадівців про створення „Малого Кобзаря” для дітей та зміст цього „Кобзаря”. Орфографія того часу зберігається.

Наталя Побірченко

Лист О.Русова.

Оце засылаю, що прыйшлося получить досі по пытанню про Кобзаря для дітей.

Тутъ я въ розјіздах не маю ні часу, ні спроможности якої-небудь ради цѣму дать. Думаю, що Ник. Витальевичъ такы доведе це діло до кінця.

(Підпис: А.Русов)

Лист М.В.Лисенка.

Щироповажный Добродію Олександръ Олександрович.

Выбачайте, що забарывся и тільки ось теперъ зібрався одізваться на Ваші послідній и той, що перед нымъ бувъ, лысты: добре діло, бачете, завше николы бува зробіть. – Міркувавъ я над Вашимъ спыскомъ творівъ Тар.

Григ., що Вы намітылы для дїтського Кобзаря и мені здаеця, що всі вони дотепні, окрімъ: „Осїнь”, стор. 29, „Дума” 486, „Запорожці” 362 и „Чума” 360, – ці для дїтей не годятця. Якъ ці вірші розмістять? на це Вамъ дадутъ одвїтъ лысты авт. ст. въ №46 о.в., котрі я вмїсті зъ цїмъ своїмъ лыстомъ посылаю. – Що до історичныхъ творівъ, то думаю, що не слїд їхъ поміщать въ дїтському Кобзарі, бо дуже трудно підібратъ изъ нихъ такі, щобъ годылысь для малыхъ дїтей, та черезъ це и выдання выйде дороге, а це не варто. Доволї буде выдать невеличкий Кобзарь для малыхъ дїтей, а для старшихъ погодитця цїлый Кобзарь, якбы тїльки зробыть его дешевше, та выдать бїльше, бо вже и теперъ кныгарі – за послїдне выдате беруть, що хотять. – Спысочок, що: Вы міні прыслалы, спысав собі Ковалек и сказавъ, що вінъ намалює малюнків, скїльки успе, може и до каждой вірші и тоді пошле, куды треба буде, – а другї, що тамъ берутця – за це, нехай, каже Ков., малюють, то, якъ буде багато, можна буде vybrать котрі луччі; вінъ уже почавъ малювать розміромъ (нерозб.). Ковалекъ обїщає намалювать и азбуку – перві буквы до кожної вірші. – А про те, якъ відруковать малюнки въ кныжці, каже, що лучче зробыть це такъ: малюнки важнїші друковать фотоцїнкографїєю за для чого за гряныцею можна заказать кліше, це буде куштувать карбов. 12 за такой малюнок, якъ оце я Вамъ посылаю (Могила Руданьського) а кв. сантиметръ коштує 8 коп., але ці кліше згодятця за для всіхъ выданїй, скїлько бъ їхъ не було. Малюнки абы які можна нарысовать на деревї, або на камїні. Малюнки, що друкуютьця фотоцїнкографїєю – выходять яснїші и кращї, нїжъ якъ другымъ способом. Оці два малюнки, що посылаю Вамъ для прымїру – одні зробленї фотографїєю зъ малюнка, а другї два фотоцїнкографїєю, послїдні можна зробыть краще, ці, що посылаю не совсїмъ удалысь. – Вони понадпысуванї, – якъ зробленї и що куштують.

М.Лисенко (підпис)

P.s. Феофановї скажїть, що я бажаю ёму, щобъ вінъ не луснувь. –

P.p.s. При цему посылаю Вамъ ище лысть моєї знаемої – „Дніпрової Чаики”. –

Лист невідомого до О.О.Русова.

20.03.1884, Одеса.

Добродїю! Не знаю, якъ подивлятьця видавці дїтського „Кобзаря”, а мені здаеця, що питання про те, якъ розмістити твори Шевченкови (підкреслено в тексті – Н.П.) (порядок), є дуже цікаве і не легке. Треба було б, щоб кожний, до кого обертаютьця и просять совїту, сказав, яка его думка. Дуже сподобалось мені те, що каже Острогорський, котрого я поминаю в №46 „Од. В.” (Одеський Вісник – Н.П.). Розумна, каже, группировка – все... „Родные отголоски”, яке гарне видання, яке мають розміщення, зроблине рукою невмілюю... Тим-то і виходить, що діти прочитають всю книжку, а користи меньш, нїжъ треба, бо користь найповнїша в тїм, щобъ вся книжка (підкреслено в тексті – Н.П.) вела до чого небїдь. З радїстю кажу, яку я про те маю думку, прошу тїльки звернути увагу на ось що: коли я такъ розміщаю твори, то мїркую, що не завжди діти сами будуть читать твори, а з старшими иноді. Цї

старші мусять заводити беседу і т.и. Буду дякувать, коли перекажете, як Вам здається. Не до сподоби – робіть, як найдете краще, аби було гарно. Прошу перш прочитать все те, що під чертою на 3-му листу.

Перш усього треба показать дітім весь наш рідний край, повитий красою, котра може зрівнятися і з тією, яку не раз доводилось або доведеться їм бачить на малюнках чужіх земель (Ранок, 29, 159). Це така пишна краса, що дивишся на неї і якось легко та весело на душі, „серце – мовляв – одпочиває ніби” (Вечір, 307) і в душу зходить такий же мир, який кругом тоді, коль, все прикриє нічка, „наче мате діточок” (Ніч, 43); гарно всюди – чи поглянеш на весь край, чи на его невеличку частину, наприклад, на село, куди після цього погляду мусять ввійти діти (Село над Дніпром, 269): і тут у того, хто дивиться, як роскинулось воно „неначе писанка”, знов „серце одпочиває” (Село на Україні, 249). А ще радісніше стає, коли побачиш ту близість до природи людей, котру не скрізь можна запримітити, ту чудну гармонію (Вечір, 236). Чи багато в цім пишно-убоному кутку-селі людей щасливих? Треба сказать дітям, що є вона, як і скрізь, але, поглянувши на людське щасте, (Щаслива сімья, 468) нехай діти звернуть увагу, на те, який невисокій у нашого люду ідеал того щастя: не золото та хороми, а тихе, мирне життя з сімьєю тягне Українця. Про таке, а не інше, щастя тільки й дума він; воно ёму і сонному сниться (Сон, 293); – непременно – з сімьєю, з дітьми, бо без дітей і найспроміжнійші люде не мають повного щастя (Дід та баба, 144). За те ж і люблять малих дітей так щиро, як дай Боже, щоб і діти любили свої батьків та матерів. Чи можна так щирше любити від тієї матері, для котрої один погляд на дитину – щастя (Мати, 317)? Або від тієї бідної, босої і голодної (на це, а не на людську неправду треба дивитись дітям) матері-вдови, котра на останню виблагану у людей копійчину поставила за сина (его в некрути оддали неправдиво, – це та неправда, до котрої поки що нічого чіплятись) Богові свічечку (Вдова, 365). Тим-то й живеться легко дітім, що за них думають батько та мате, а вони тільки і думають що про свої забави (Діти на Великдень, 365); тим то це і найщасливіша година їх життя „неначе у Бога”, життя, про котре радісно згадують і ті, що вирости (Сирота пастух, 268). Нехай подякують своїх рідних, пожаліють тіх дітей, у котріх нема батька або матері, нехай у сиріт поучяться, а коли й сами сироти – те ж є □ чому научитись. Не легке життя сиротині, котрій нікому порадоньки дати (Сирота наймичка, 366), але треба шукати щастя в праці і добрих відносинах до людей: сироти тут і бачять „багатство” (Багатий сирота, 74), а коли до того є ще и надія, що „Бог поможе”, то не страшна їм тоді і „колюча нива”, по якій повела доля (Сестрі, 465). Гірко дівчині: не хоче подивитись на неї „доля неправдива” (Безталанна, 369), а все ж таки є у неї надія, що – мовляв – „помолюся Богу”, „наймуся у найми” (праця), „куплю черевички”... не такі, які у багатоталанних, та вже ж: „нехай люде не здивують...” (Безталанна, 368).

Тепер можна вивести дітей за село і показать те, що там скоріш можна бачить: нехай (починаю теж з природи) подивлютьця на розкішний малюнок – річечку (Річечка, 484), не хай поглянуть і на явір, з під котрого і річечка

тече, та нехай прирівняють его – бідолаху до людей (Явір, 472). По дорозі попадуться їм схожій з тим явіром, що „в самотині сивіє”, нещасний чумак”, покинутий товаришами и пересилающій через гайворонів послідню звісточку додому (Чумак, 374); постоять та подивлютьця і на такі два контрастові малюнки біля корчми, як арестанти в путах і вільні гулящі поїзжане (Арестант, 316), і коли не поймуть тепер, як то тяжко промінять вольну волю на пута, то поймуть це і згадають далі, як стане перед їх очима вольний бідолага: „і голий і босий та на волі!” (Бурлака, 347). Або ще краще: як поглянуть на тіх людей, що нерідко забавляють наших селян: кожний „обідраний, трохи не голий, за те він вольний, як козак” (Цигани, 444), – нехай тепер згадують те, що бачили у корчми... А коли діти зложили ціну волі, то тепер поймуть вони (а раніш – ні!) і душу того невільника, що рад бачити в вікно хоч поле, кладовище, хрест, бо і це покоїть его душу (В неволі, 425). Хрест поставлений сиротами, нагодує ему і его смерть, й думкою про котру один страх окутує душу невільника: боїтьця він, коли над ним „і хреста ніхто не поставить і не помьяне”, як прийде смерть, що „нікого не минає” (Смерть, 240). Коли в дитську душу западе щира любов до цих бідолах, то спасибі скажуть і тому, хто, неначе Богом посланий пророк, викликав її і возблагодієтьця людям, кого треба і що любить (Пророк, 381). Тепер до діла сказати де що і про Тараса, бо вже знають діти багато его творів. Умісти сказати, що Ш. і був таким чоловіком і т.и. Коли доводилось ему жити далеко од України, він жив тим, що любив її, згадував все добре і лихе в ній і думкою щохвилиночки линув до неї, одпочиваючи тоді серцем, як згадував про неї (Спомин про Україну, 246). Іноді боявсь, що его забули, але й на другій вечір знов звертавсь до тієї ж зірки вечірнеї і знов прохав розказати ему про Україну (Спомин про Україну, 248) і так весь всій вік... За те і не забули его люде: всі знають Тарасового „Кобзаря”, як прозвав він свої твори, котрі і справді роблять людям те, що кобзарі. Тут знов до діла показати дітім такого кобзаря-сліпця з его неперемінним міхоношею (Кобзарь, 54) і, розказавши де-що про кобзарів і їх пісні, прирівняти їх до Ш-ка, яко поетъ, нагадати дітям про життя Тарасове, після чого вони й сами будуть бачить, що він „святим словом” своїм сіяв правду, розважав людям тугу, хоч сам „нудив світом” (Перебендя, 4).

Напоследок, міркую, було б добре нагадати дітям, що все те, про віщо ми читали і балакали, і тепер е і можна бачить на Україні, а тоді, як жив – Ш-ко, було гірш: тоді була страшна панщина з її тяжкою, невідгодною роботою на панів (Панщина на Україні, 353), і та воля, яку так дорого цінять люде на Україні, тоді ще тільки снилась іноді підневольному люду... (Сон, 459). Чи діждуть люде тієї години, коли всі будуть такі хоч щасливі, як ті селяне, до яких ми завернули ще зпершу? Любов наша до рідної матері і наука, коли будемсь до неї прихильні, допоможуть швидче діждати (Учітеся! 171).

Оце і все. Не лайте, коли погано кажу. У Острогорскаго нема ніодного стиха, вибранного тут, бо він все норовить тільки для дітей старших, а я думаю, що старшим (особливе, коли послухать Остр-го, а послухать треба),

можна дати і всего „Кобзаря”, нічого перебірати та видавати, краще подумати, як би він дешевше продавався!..

P.S. Написане залежалося, то маю де-що прибавити. Бачете: 1.) Показали, що я де-які стихи не помітив. Це дарма, бо все діло в тім, щоб показати, як я думаю, в системі, а то можна зробити.

2.) Де-хто казав, ніби така система „суб’єктивна”; „може – кажуть – інший зхоче читати по своєму...”. Ну, то й нехай чита, хто ж не дає? Таке розміщення, як і інше, ему не поперечить. А коли переробить це, то, здається, добре вийде, бо – як побачете – і системи інші теж сюди входять, або хоч не зовсім забуваютьця.

3.) Моя думка (як же сказати вам і Мих. Ів.), що про те, як читать з дітьми, треба написати передмову, але не при „Кобзарі”, а особим метеликом, котрій и давати не дітям. Яку б ви систему не взяли, а без цього показу, як читать, обійтись не можна.

4.) Кажуть, ніби написано „не кратко и не сильно”. Чудно: це ж просто моя думка в пісьмі до васъ. Ще раз прошу: робіть, як краще. Коли не сподобається, порвіть же, що писав я.

5.) Напоследок: зверніть увагу на те, що з кожного стихотв. можна вивести і іншу идею, а іноді тим і треба до прочитаного раз знов обернутись. Все це треба показати в передмові – книжечці. –

IV,5,84.

(Без підпису)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Малий Кобзар

ДЛЯ ДІТЕЙ

З МАЛЮНКАМИ

У Києві,
1911.

- 131 -

Тарас Шевченко
1814 – 1861

(Вступне слово невідомого автора)

Було це за-панщини.

Ви, дітки, звичайно й не тямите, що то за панщина. Лиха то річ. Було таке „время луте”, коли прості селянські люди належали панам, були панською власністю, звались крепаками. Поміщики або дідичі, котрі лихі, що хотіли, те й робили з крепаками: мордували тяжкою роботою, знущались, катували за всяку малізну, навіть продавали як худобу чи міняли, як якийсь крам часом на заводських щенят, розлучаючи іноді дітей з батьками. Майже все життя своє працювали крепаки на пана, і не було їм просвітлої годиноньки. Тепер навіть тому, хто виріс у тяжких злиднях, трудно поняти віри, як жили колись прості люди. Отже-ж це не вигадка, а щира правда.

І от у ці саме часи, року Божого 1814-го, 25-го лютого, в селі Керелівці, на Київщині, в оселі вбогого мужика, побачив світ той крепак, котрого тепер почитує вся Україна й чужі люди: це наш славнозвісний поет, Тарас Григорович Шевченко, що так дуже побивався в своїх писаннях за долею бідного поневоленого люду, що так любив свій рідний край, „свою Україну убогу”, перетерпів за неї багато мук.

Вам, дітки, годиться про нього знати й шанувати пам’ять його ще й тому, що він над усіх людей любив діток, називав їх Божою благодаттю; він казав, що нема на світі нічого кращого, як мати, „з своїм дитяточком малим”.

„Було, – розказують про нього, – набірає в неділю з півсотні малюків, піде закупить їм усякої всячини, що ледві тягне; втомиться, кохана смушева шапка зсунеться йому на потилицю, сорочка розхрістається... Не вважаючи на те, прийде до дітей веселий. Діти перестрівують його, кидаються йому пособляти. Ось прорвався папір, покотились горіхи, діти метушаться, визбірюють. Тарас, дивлячись на них, сміється, радіючи сам, як дитина. Ось зібралися всі на вигоні. Перекупка везе в візочку яблука, грушки, бублики й інше таке. Тарас роздає дітям жменями ті ласощі й тішиться радістю своїх малих товаришів. „Припадають, – каже, – сердешні, наче до рідної матері. А подумаєш – за що? за якусь то жменю горіхів!”

Дівчаток при тій забаві обороняв. Коли хлоп’ята хотіли давати дівчатам менш ласощів, – бо вони, мовляв, плакси, – то Тарас обороняв дівчаток, сперечався, то вмовляючи, то регочучись.

А то піде було під грушу, ляже там і дівчату до себе кличе. „Ідіть, каже, до мене, грайтеся, поки не засну, а як засну – втікайте!” Діти качаються, коло нього, лаять по ньому, сіпають, пустують. „Мене діти люблять, – каже було Тарас, – а кого люблять діти, той ще не зовсім поганий чоловік!”

І святу правду сказав наш Кобзарь: діти знають кого любити. Інше й гостинці дає дитині, а дитина таки не горнеться... Щось вона чує серденьком малим. („Мол. Україна”, ч.2, 1909 р.).

Безпросвітнє, невесело було дитяче життя самого Тарасика. Це було, коли хочете, справжнє пекло, як казав про нього і сам Тарас, згадуючи свої дитячі літа, свою хату:

Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози!.. Там неволя,
Робота тяжкая – ніколи
І помолитись не дають.

Батьки його, не покладаючи рук, робили – і все на пана, а сем'я у них була таки величенька, тому не диво, що в своїх віршах поет пише про себе: „я було таке убоге, трохи не голе”.

Ще гірше стало Тарасикові, як померли його батьки. Коли було йому 9 літ, умерла його неня, а за три роки після цього не стало й батька. Тарас зостався кругом сиротою.

Але ще за життя свого батько Тарасів помітив у хлопця метку, жваву, допитливу вдачу й віддав його до дяка вчитись. Яка та була наука, про те сам Шевченко, опісля згадує не раз. Коли померли батьки, – пригадує він, то ми, діти,

Розлізлися межі людьми,
Як мишенята. Я до школи
Носити воду школярам.

Дяк був великий п'яниця й, повернувшись на підпитку додому, катував своїх учнів і знущався над ними; а надто перепадало розумному, непосидячому Тарасові. Велику охоту мав Тарас до науки, і хоч наука в дяка була прекепська, одначе він швидко вивчився читати й полюбив книжки, а щоб ніхто не заважав йому, то він читав нишком, ховаючись по бур'янах.

Недовго терпів хлопець мордування свого вчителя і втік якось серед ночі в м.Лисянку, щоб стати за учня до одного діакона-маляра, сподіваючись навчитись добре малювати; але побачивши, що дракон заставляє його тільки носити воду з річки та терти фарби, він покинув і діакона та подався до другого маляра, в Тарасівку. Глянув той хлопцеві на долоню і сказав, що Тарас ні до чого не здатний.

Вернувся тоді зажурений хлопець додому й став за підпасича до череди, і так поневірявся ще років три, не маючи ні від кого ані ласки, ні доброго слова. Думка навчитись малювати й тут не кидала його, щось тягло його до іншої роботи й не давало йому спокою.

Пішов якось парубчак ще до одного маляра в Хлипнівку й попросився в науку, але цей відповів йому, що такого великого хлопця без панського дозволу він не візьме, бо за це пан гніватиметься й позиватиме. Коли-ж Тарас прийшов у Вільшану до свого пана, проситись у науку, то управитель навіть не пустив його до пана, а звелів зостатись при панським дворі й допомагати кухареві, а за кільки там часу взято було парубчака до панських покоїв за „козачка”, то-б-то за лакейчука.

І довелося сердешному Тарасові надовго покинути рідну країну й вештатись за паном по всіх-усюдах: проживав він і у Вільні, і у Варшаві, нарешті попав аж у Петербург.

„Козачок” з Тараса був аби який, бо в нього тільки й гадки було, як би знайти вільну хвилиночку, щоб почитати, або помалювати. За такою забавкою заставав його часом пан і тяжко карав, але, побачивши, що охоти до малювання з нього не виб'єш нічим, віддав Тараса в науку до маляра Ширяєва, щоб потім мати свого власного маляра-крепака.

Погана була й тут наука Тарасові. Хазяїн його не багато й сам тямив у малярстві, тому й інших навчити не міг. Тільки й роботи було Тарасові, що ходити ото по чужих будинках та фарбувати дахи, підлоги, вікна, двері. І мусив Тарас, що бажав навчитись малювати як слід, як великі майстри, – мусив самотужки доходити всього того. Як випаде йому вільна година, то він і сидить уже десь у Літнім Саду (Сад такий є в Петербурзі) й змальовує ту або іншу статую (гарно витесану з каменю постать).

За такою роботою зупинив Тараса якимсь земляк його, художник Сошенко. Він подивився на малюнки Шевченкові й по них побачив, що той має не аби-який хист до малювання. Про талановитого земляка розказав Сошенко славнозвісним художникам Брюлову, Григоровичу, Венеціанову, показав їм його малюнки. І почав з цього часу Шевченко вчитись малярства у них.

Немов на світ народився парубок, коли дізнався, що не всі пани однакові, що й межі ними є добрі, щирі, привітні люди.

Ми вже знаємо, яка наука Тарасові була в дяківській школі, знаємо, що тільки й науки тієї було, що хлопець вивчився читати. Отже тепера Шевченко, як голодний на хліб, накинувся на гарні книжки й силу прочитав, дізнавшись із книжок такого, що й не снилося бідолашньому крепакові. Познайомився він, таки-ж тепер, ще й з відомим російським поетом, Жуковським Василем та ще з одним письменником – Гребінкою Євгеном, земляком, що писав свої твори й українською мовою.

Коли Шевченко побачив, як живуть розумні, освічені люди, то ще більш зненавидів своє крепацьке життя, й невеселі думки заворушилися йому в голові. Гірко йому було бачити, що де-кому гарно живеться на світі, а люди прості надіють в неволі, в темноті, в злиднях. Ця неволя й йому самому ставала на шляху до кращого життя.

Приятелі його бачили цей смуток і тямали, від чого він. Бачили вони й велику здатність Шевченкову до малярства й знали, що доки він у неволі, доти не виб'ється на широкий світ, і загине його великий хист і кебета, тому наважились викупити Шевченка у пана на волю. Треба було зібрати грошей. Тоді художник Брюлов намалював гарний портрет Жуковського; той портрет продано було як раз за стільки, скільки правив пан за свого крепака, й на ці гроші куплено Шевченкові волю. Не можна й розказати, як зрадив Тарас, що давня мрія його здійснилась, що ста він людиною вільною, як і всі оті нові його приятелі.

І зараз же вступив він до Академії Художеств – найвищої малярської школи. За який час вийшов він з неї справжнім художником. Та хоч і був він гарним художником, проте не через це зробився відомим усьому світові й незабутнім у своїй рідній країні.

Живучи на чужині, згадує Шевченко свій розкішний край, рідні села, рідний поневолений люд, що так бідує в кречацькій ярмі, й великою безмежною тугою й любовію до них сповняється його щире серце. Пекучі непокійні думки про долю любого краю не дають йому спокою, й він виливає їх на папері.

Шевченко почав писати про все те, що передумав, що пережив душею й серцем, вболіваючи за долею простого люду, з якого й сам вийшов. Своїми оцими писаннями й уславився Шевченко, яко найкращий український поет, бо ще й досі краще за нього ніхто не писав рідною мовою. Писано було й до нього цією простою мовою, але все те ніби жартома, бо навіть ті, котрі писали, думали, що на простій мові нічого доброго не напишеш.

Отже Шевченко показав усім, що написати про долю рідного люду, виспівати його болі й муки, можна найкраще рідною мовою, й дуже гнівався на тих, хто цурався рідної мови.

Учіться, брати мої –
закликав Шевченко своїми писаннями, –

Думайте, читайте,
І чужого навчайтесь,
Свого не цурайтесь, –
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає.

Закликав він усіх людей до згоди, до братерства; багатих і значних людей закликав зглянутись на „найменшого брата” – на простий народ, що вважався тоді за худобу. Він писав, що тільки тоді, коли на землі запанує любов і згода, тільки тоді настане й щастя. Закликав не забувати рідної України, любити її до загину.

Про все це писав Шевченко часом дуже гостро, з великим гнівом до тих, хто робив „неправду на землі”, а ці люде були дуже значні й не хотіли подарувати поетові його святого обурення, оддали його в солдати й заслали в далеку безлюдну пустиню, та ще до того заборонили йому й писати.

Та не легко було додержати такого примусу. Шевченко і в цій новій неволі тужив за рідним краєм, від котрого силоміць одірвано було його, й великі думи його просилися на папір. Крадькома, ховаючи написане за халяву й де тільки можна було, він робив те, без чого, як без повітря, не міг жити.

Може це єдине й надало йому сили перебути тяжку 10-ти літню неволю й повернутись додому, хоч і дуже замордованим, постарілим завчасно, виснаженим, але з такими самими, як і до неволі, думками.

Недовго прожив Шевченко після цього повороту, щось мабуть років зо три. А року 1861-го 26-го лютого не стало великого поета, великого страдника за рідний край.

Ще за життя написав він такий заповіт:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій;
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий

І хоч поховано було Шевченка одразу в Петербурзі, де він умер, про те люди, що любили й шанували поета, не кидали думки виконати Шевченків заповіт. І от у травні того-ж таки 1861-го року тіло великого Кобзаря України перевезено з Петербургу до високої могили над Дніпром, біля г.Канева, й там з великою шанобою поховано.

У своїм заповіті писав іще Шевченко:

І мене в сем'ї великій
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Не злим; тихим словом.

Годі забути його преславного! Писання його що-далі все більш ширяться по-між людми, заживаючи йому все більшої слави й пошани. А високу могилу його над Дніпром що-року їздять одвідувати тисячі людей, щоб побожно вклонитись преславному Кобзареві. Дні-ж – 25 лютого, коли народився Шевченко, й 26 лютого, коли вмер він, зробилися справжніми національними (народніми) святами для всієї України по цей і по той бік кордону, де живуть наші брати, Галичане.

Як „наша дума, наша пісня не вмере, не загине”, так не вмере й пам'ять і шаноба до Тараса Шевченка.

Будеш, батьку, панувати, – скажемо ми його-ж таки словами до другого українського письменника, Івана Котляревського, – будеш панувати,

Поки живуть люди,
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!..

(Без підпису)

Село.

Село! І серце одпочине...
Село на нашій Україні –
Неначе писанка: село
Зеленим гаєм поросло;
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати
Неначе диво, а кругом
Широколисті тополі;
А там і ліс, – і ліс, і поле,
І сині тори за Дніпром:
Сам Бог вітає над селом!..

Вечір.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Семья вечеря коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає...
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Світає, край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє;
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились;
Тополі на волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють в полі.
І все то те, вся країна,

Повити красою,
Зеленіє, вмивається
Ранньою росою,
Вмивається, красується,
Сонце зустрічає, –
І нема тому почину,
І краю немає.

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає,
І сонце спатоньки зове
У синє море; покриває
 Рожевою пеленою,
 Мов мати дитину...
 Очам любо... Годиночку,
 Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповіє тобі душу,
Й не знаєш, де дітись.
І ждеш його, того світу,
Мов матері діти!

Реве та стогне Дніпр широкий
Сердитий вітер завива,
До-долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав, –
Неначе човен в синім морю,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясень раз-у-раз скрипів.

У нашім раї, на землі,
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.
Буває иноді: дивлюся,
Дивуюсь дивом, – і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся,
І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир, наш Бога принесла.
Тепер їй любо, любо жити:
Вона серед ночі встає,
І стереже добро своє,
І дожидає, того світу,
Щоб знов на його надивитись,
Наговоритись. „Це моє,
Моє!..” – І дивиться на його,
І молиться за його Богу,
І йде на улицю гулять,
Гордіше самої цариці,
Щоб людям, бачте, показати
Своє добро; „А, подивіться!
Моє найкраще над всіми”
І ненароком инший гляне, –
Весела, рада, Боже, мій,
Несе до-дому свого Йвана;
І їй здається – все село
Весь день дивилося на його,
Що тільки й дива там було,
А більше не було нічого...
Щасливая!..

Сон.

На панщині пшеницю жала;
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, – пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитеє кричало
У холодочку за снопом;

Росповіла, нагодувала,
Попестила, і ніби сном,
Над сином сидя, задрімала.
І сниться їй: той син Іван
І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий,
На вольній бачиться, – бо й сам
Уже не панський, а на волі;
І на своїм веселім полі
У-двох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть...
І усміхнулася, небога.
Прокинулася – нема нічого!..
На Йвася глянула; взяла
Його, гарненько сповила,
І копу дожинать пішла,
Поки не чути ланового.

„Е-е... лю-лі...

Питала зозулі, –
Зозуля кувала,
Правдоньку казала:
Буду сто літ жити,
Тебе годувати,
В жупані ходити,
Буду панувати.
Ой виростеш, сину,
За півчварта року,
Як княжа дитина,
Як ясень високий,
Гнучкий і дебелий,
Щасливий, веселий
І не одинокий:
Найду тобі рівню,
Хоч за морем синім,
Або крамарівну,
Або сотниківну.
Таки панну, сину,
У червоних черевиках,
В зеленім жупані,
По світлиці похожає,
Як пава, як пані,
Та з тобою розмовляє...

В хаті, як у раї;
А я, сину, не покуті
Тільки поглядаю.
Ой сину, мій сину,
Моя ти дитино!
Чи є кращий на всім світі,
На всій Україні!
Нема кращого й не буде, –
Дивуйтеся, люди!
Нема кращого!.. А долю...
Долю роздобуде!”

Тече вода з-під явора
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона калина;
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.
Тече вода із-за гаю
Та по-під горою;
Хлюпощуться качаточка
По-між осокою.
А качечка впливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.
Тече вода край города –
Вода, ставом стала;
Прийшло дівча воду брати, –
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати
В садок погуляти,
Порадितесь, кого б то їм
Своїм зятем звати?

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молодої.
А иноді така печаль

Оступить душу – аж заплачу!
А ще до-того, як побачу
Малого хлопчика в селі:
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісеньке під тинном
Сидить собі в старій ряднині...
Мені здається, що се я,
Що се-ж та молодість моя:
Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки! Що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа;
Що він не знатиме, де дітись
На сім широкім, вольнім світі,
І піде в найми; і колись,
Щоб він не плакав, не журився,
Щоб він де-небудь прихилився, –
То оддадуть у москалі...

Зацвіла в долині
Червона калина;
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало!
Пташечка зраділа
І защебетала...
Почула дівчина,
І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.
І вийшов до неї
З зеленого гаю
Козак молоденький:
Цілує, вітає, –
За руки хватає.
І йдуть по долині
Тихою-ходою
І йдучи співають,
Як діточок двоє;
Під тую калину
Прийшли, посідали –

І поцілувались...
Якого-ж ми раю
У Бога благаєм?

На Великдень, на соломі
Проти сонця, діти
Гralись собі крашанками,
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку, а тій стьожку,
Тій стрічку купили;
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові;
Кому свитку... Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
– Мені мати купувала...
– Мені батько справив...
– А мені хрещена мати
Лиштву вишивала.
„А я в попа обідала!”
Сирітка сказала...

Човен.

Вітер з гаєм розмовляє,
Шепче з осокою, –
Пливе човен по Дунаю
Один за водою.
Пливе човен, води повен –
Ніхто не спиняє;
Може-б спинив рибалонька,
Та його немає.
Гойдається сюди-туди,
Аж серденько мліє!
Без весельця пливе собі,
Куди вітер віє...
Вплив човен, в синє море,
А воно заграло...
Погралися чорні хвилі –
Та й скіпок не стало!

Недовгий шлях, – як човнові
До синього моря, –
Сиротині на чужину,
А там і до горя:
Пограються добрі люди,
Як холодні хвилі,
Поки схочуть, поки стане
В сердешного сили;
Потім собі подивляться,
Як сирота плаче;
Потім спитай – де сирота?
– Не чув і не бачив!

Ми в-купочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
І говорили, що колись
Одружимо їх... Не вгадали!
Старі зарання повмірали,
А ми малими розійшлись,
Та вже й не сходились ніколи.
Мене по волі і неволі
Носило всюди; принесло
На старість ледве і до-дому.
Веселеє колись село
Чомусь тепер мені старому
Здавалось темним і німим,
Таким, як я тепер, старим.
І бачиться, в селі убогим –
(Мені так бачиться!) – нічого
Не виросло і не згнило, –
Таке собі, як і було:
І яр, і поле, і тополі,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба
Далеко в самотній неволі;
Ставок, гребелька і вітряк
З-за гаю крилами махає;
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов та й гуляє
По-під горою; по горі
Садочок темний, а в садочку
Лежать собі у холодочку,

Мов у раю, мої старі.

Сестрі.

Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав: „Де-ж я прихилюсь
І де подінуся на світі?“
І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі строїть,
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі роскинувсь, –
Сіяє батько та горить!
Дивлюсь: у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,
Моя єдина сестра,
Многострадалиця святая,
Неначе, в раї спочиває,
Та з-за широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.
І їй здається: виринає
З-за хвилі човен, доплива
І в хвилі знову порина...
– „Мій братіку! Моя ти доле!“
І ми прокинулися: ти –
На панщині, а я – в неволі!..
Отак нам довелося йти
Ще з-малечку колючу ниву!
Молися, сестро! Будем живі,
То Бог pomoже перейти.

Три шляхи.

Ой три шляхи широкії
До-купи зійшлися;
На чужину з України
Брати розійшлися;
Покинули стару матір,
Той жінку покинув,
А той – сестру, а найменший –
Молоду дівчину.

Посадила стара мати
Три ясени в полі,
А невістка посадила

Високу тополю;
Три явори посадила
Сестра при долині,
А дівчина заручена
Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати, –
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті;
Сестра плаче – йде шукати
Братів на чужину,
А дівчину заручену
Кладуть в домовину...

Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкиї
Терном заростають.

Тополя.

По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Стан високий, лист широкий –
Марно зеленіє.
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться,
Та й голову схилить;
Чабан в ранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться – серце ниє:
Кругом ні билини!
Одна – одна, як сирота
На чужині, гине!

Ой одна я, одна,
Як билиночка в полі,
Та не дав мені Бог
А-ні щастя, ні долі;

Тільки дав мені Бог
Красу, карії очі,
Та й ті виплакала
В самоті дівочій.
А ні братіка я,
Ні сестрички не знала,
Між чужими зросла,
Долі-щастя не мала...
Де-ж дружина моя?
Де ви, добрії люди?
Їх нема... Я сама,
А дружини – й не буде!..

Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться, –
Хоч з мосту та в воду!
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопився б, – тяжко жити,
І нема де дітись.
В того доля ходить полем,
Колоски збірає;
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Його люди знають;
А зо мною зострінуться –
Мов не добачають.
Багатого, губатого
Дівчина шанує,
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.

Ой умер старий батько
І старенька мати,
Та нема кому щирої
Тії радоньки дати:
Що мені на світі
Сироті робити?
Чи йти в люди жити,

Чи дома журитись?
Ой піду я в гай зелений,
Посажу я руту;
Як що зійде моя рута –
Остануся тута:
Прийде милий в мою хату
Хазяїнувати;
А як же ні, то я піду
Доленьки шукати.
Посходила тая рута
В гаї зеленіє, –
А дівчина-сиротина
У наймах марніє!

Був собі дід та баба,
З давнього давна, у гаї над ставом,
У-двох собі на хуторі жили,
Як діточок двоє,
Усюди обоє.
Ще з-малечку у-двох ягнята пасли,
А потім побралися,
Худоби діждалися,
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу, –
Всього надбали
Та діточок у їх Біг-ма,
А смерть з косою за плечами.
Хто-ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спомяне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину,
І згадає дякуючи,
Як своя дитина?..
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті,
А ще гірше старітися
У білих палатах,
Старітися, умірати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям

На сміх, на розтрату!

Над Дніпровою сагою
Стоїть явір між лозою,
Між лозою з ялиною,
З червоною калиною.

Дніпро беріг риє, риє,
Яворові корінь миє;
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився –

Що без долі, без родини
Та без вірної дружини, –
І дружини, і надії –
В самотині посивіє!

Явір каже: „похилюся,
Та в Дніпріві скупаюся”.
Козак каже: „погуляю,
Та любую пошукаю”.

А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю
Вихожаючи співають –

Повбірані, заквіччані
Та з таланом заручені,
Думки гадоньки не мають –
Вьются, гнуться та співають...

І небо невмите, і заспані хвилі,
І по-над берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться... Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
По-над оцим нікчемним морем,
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкла трава,
Не хоче правдоньки сказати...
А більше ні в кого спитати.

Ішов кобзарь до Київа
Та сів спочивати;
Торбинками обвішаний
Його повожатий;
Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзарь
„Ісуса” співає.
Хто йде, їде, – не минає:
Хто – бублик, хто – гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші.

Доля.

Ти не лукавила зо мною;
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала; ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
„Учися, серденько: колись
З нас будуть люди” – ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала!
Які з нас люди?.. Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, – у нас нема
Зерна неправди за собою...
Ходімо ж, доленько моя,
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо дальше: дальше слава,
А слава – заповідь моя.

Перебендя.

(Є.П.Гребінці)

Перебендя старий, сліпий –
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люди:

Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
По-під тинню сіромаха
І днює й ночує; –
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже!
Сяде собі, заспіває:
„Ой не шуми, луже!”
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тинном.

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про „Чалого”,
На „Горлицю” зверне;
З дівчатами на вигоні
„Гриця” та „веснянку”,
А у шинку з парубками –
„Сербина”, „Шинкарку”;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая)
Про тополю – лиху долю,
А потім – „У гаю”;
На базарі – про „Лазаря”,
Або, щоб не знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйнували.
Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.
Вітер віє – повіває,
По полю гуляє, –
На могилі кобзарь сидить
Та на кобзі грає,
Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою – могила,
А там – тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває,
То приляже та послуха,

Як кобзарь співає,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Як серце сміється, сліпі очі плачуть...
Послуха, повіє...

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб люди не чули, – бо то Боже бачив,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щечече Господню славу,
А думка край світа на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є,
Спочине на сонці, його запитає:
Де воно ночує? Як воно встає?
Послухає моря, що воно говорить,
Спита чорну гору: чого ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує, –
Його на сім світі ніхто не прийма!
Один він між нами, як сонце високе;
Його знають люди, бо носить земля.
А як-би почули, що він, одинокий,
Співа на могилі, з морем розмовля, –
На Божеє слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали:
„Нехай по-над морем”, сказали б, „гуля!”

Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати-розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люди не чули!
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
„Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий”.

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває весільної,
А на сльози зверне.

**Іван Підкова
(В.І.Штернбергу).**

I

Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – Запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу, і волю, –
Минулося: осталися
Могили по полю!
Високі ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку повите.
Високі ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись – в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! може, серце
Хоч трохи спочине.

II

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє;
Синє море звірюкою
То стогне, то виє,
Дніпра гирло затопило.
„А ну-те, хлоп’ята,
На байдаки! Море грає, –

Ходім погуляти!”
Висипали Запорожці, –
Лиман човни вкрили.
„Грай же, море!” – заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба, –
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає;
Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті –
Поглядає сюди-туди:
Де-то будь роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку – човни стали.
„Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царг рад, до султана
Поїдемо в гості!”
– „Добре, батьку отамане!”
Кругом заревіло.
„Спасибі вам!”
Надів шапку,
Знову закипіло
Синє море, Вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман, та на хвилю
Мовчки поглядає.

До Основ'яненка.

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січи, пропав і той
Хто всім верховодив.
Нема Січі! Очерети
У Дніпра питають;
„Де-то наші діти ділись?
Де вони гуляють?”

Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.

На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
„Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніться! Дивіться:
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де коров Ляха, Татарина
Морем червоніла.
Верніться!..”

– „Не вернуться!”

Загуло, сказало
Синє море: „не вернуться,
На віки пропали!”
Правда, море, правда, синє:
Такая їх доля!
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернеться козаччина,
Не вернуть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани, –
Обідрана, сиротою
По-над Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, що сміється.
Смійся, лютий враже,
Та не дуже, бо все гине –
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чий ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!

Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Н.Маркевичу

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати!
Тепер летиш в Україну –
Тебе виглядають;
Полетів би за тобою,
Та хто привітає?
Я й тут чужий, самотній,
І на Україні
Я сирота, мій голубе,
Як і чужині.
Чого-ж серце б'ється, рветься?
Я там самотній!..
Самотній... А Україна?
А степи широкі?!
Там повіє буйнесенький,
Як брат заговорить;
Там в широкім полі воля;
Там синєє море
Виграває, хвалить Бога,
Тугу розганяє;
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють, –
Розмовляють, сумуючи;
Така їх мова:
„Було колись, минулося
Не вернеться знову!”
Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними...
Та ба! доля приборкала
Між людьми чужими.

Мені однаково, чи буду
Я жити в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде

Мене в снігу на чужині –
Однаковісенько мені!
В неволі виріс між чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучи умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій – не своїй землі.
І не помяне батько з сином,
Не скаже синові: „Молись,
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись”.

Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та неоднаково мені,
Як Україну злиї люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені!

В неволі тяжко... хоча й волі,
Сказати по-правді, не було;
Та все таки якось жилось –
Хоть на чужому – та на полі...
Тепер же злої тії долі,
Як Бога, ждати довелось.
І жду її, і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,
Що дався дурням одурить,
В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховають,
Що не в Україні буду жить,
Людей і Господа любить.

Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині!
Прилітайте, сизокрилі

Мої голубята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти
З Киргизами убогими!
Вони вже убогі,
Уже голі, та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте ж, мої любі!
Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

Мені тринадцятий минало;
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було –
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога...
Уже прокликали до паю,
А я собі у бур'яні
Молюся Богу, і не знаю,
Чого маленькому мені
Тоді так приязно молилось,
Чого так весело було.
Господнє небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло – не пекло.

Та не довго сонце гріло,
Не довго молилось;
Запекло, почервоніло
І рай запалило.
Мов прокинувся, – дивлюся:
Село почорніло,
Боже небо голубес –
І те помарніло.
Поглянув я на ягнята –
Не мої ягнята;
Обернувся я на хати –
Нема в мене хати.
Не дав мені Бог нічого!
І хлинули сльози...
Тяжкі сльози... А дівчина,

При самій дорозі,
Недалеко коло мене
Плоскінь вибірала,
Та й почула, що я плачу:
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози,
І поцілувала...

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Моє: лани, гаї, сади...
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води.

Давно те діялось! Ще в школі,
Таки в учителя дяка,
Гарненько вкраду п'ятака
(Бо я було трохи не голе, –
Таке убоге), та й куплю
Паперу аркуш, і зроблю
Маленьку книжечку; хрестами
І визерунками з квітками
Кругом листочки обведу,
Та й списую „Сковороду”
Або „Три царіє со дари”;
Та сам собі у бур'яні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспіваю, було, та плачу...

І довелося знов мені
На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур'яні, –
І тяжко плакати! І не знаю,
За-що мене Господь карає...
У школі мучилось, росло,
У школі й сивіть довелося,
У школі дурня й поховають;
А все за того п'ятака
Що вкрав маленьким у дяка
Отак Господь мене карає...

Не до-дому в-ночі йдучи,

І не спати лягаючи,
Згадай мене, брате.
А як прийде нудьга в гості
Та й на ніч засяде,
Отоді мене, мій друже,
Зови на пораду!
Отоді згадай вь пустині
Далеко над морем,
Свого друга веселого,
Як він горе боре,
Як він, свої думи тії
І серце убоге
Заховавши, ходить собі
Та молиться Богу,
Та згадує Україну
І тебе, мій друже,
Та иноді й пожуриться...
Звичайне, не дуже,
А так тільки... На дворі, бач,
Наступає свято, –
Тяжко його, друже брате,
Самому стрічати
У пустині... Завтра рано
Заревуть дзвіниці
В Україні, завтра рано
До церкви молиться
Підуть люди; завтра ж рано
Завіє голодний
Звірь в пустині, і повіє
Ураган холодний,
І занесе піском, снігом
Курінь, – мою хату.
Отак мені доведеться
Свято зустрічати!
Що ж діяти? На те й лихо,
Щоб з тим лихом битись.
А ти, друже мій єдиний,
Як маєш журитись, –
Прочитай оцю цідулу
І знай, що на світі
Тільки й тяжко, що в пустині
У неволі жити...
Та й там живуть, хоч погано...
Що ж діяти маю?
Треба б вмерти, – так надія,

Брате, не вмірає!

Заросли шляхи тернами
На тую Україну –
Мабуть, я її на-віки,
На-віки покинув!
Мабуть, мені не вернутись
Ніколи до-дому;
Мабуть, мені доведеться
Читати самому
Оці думи... Боже милий,
Тяжко мені жити!
Маю серце широкее, –
Ні з ким поділити.
Не дав-еси мені долі, –
Молодої долі
Не давав еси ніколи,
Ніколи, ніколи,
Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Поєднати. Минулися,
Мої дні і ночі
Без радості, молодії, –
Так собі минули
На чужині! Не найшлося
З ким серцем ділитись,
А тепер не маю навіть
З ким поговорити.
Тяжко мені, Боже милий,
Носити самому
Оці думи і не ділить
Ні з ким, і нікому
Не сказати святого слова,
І душу убогу
Не радувати, і не корить
Чоловіка злого,
І умерти... О, Господи!
Дай мені хоч глянуть
На народ огой убогий,
На тую Україну, –
Не дай мені згинуть
Отут на чужині!

Ми в-осени таки похожі
Хоч капельку на образ божий, –
Звичайне, що не всі, а так
Хоч де-які...

Крутий байрак,
Неначе циган чорний, голий,
В діброві вбитий, або спить;
А по долині, по роздоллі
Із степу перекотиполе
Рудим ягнятчком біжить
До річечки собі напитись;
А річечка його взяла
Та в Дніпр широкий понесла
А Дніпр у море, на край світа:
Билину море покотило,
Та й кинуло на чужині.

І жаль тобі її стане,
Малої билини.

Підеш собі зажурившись
Гаєм по долині;
Гай шепоче, гнуться лози
В яру при дорозі...

Думи душу осідають,
І капають сльози,

І хочеться сповідатись
Серце розповіти;
І хочеться – Боже милий,
Як хочеться жити!

І любити Твою правду,
І весь світ обняти!..

Благо тобі, друже-брате,
Як є в тебе хата!

Благо тобі, як у хаті
Є з ким розмовляти,
Хоч дитина немовляща –

І воно вгадає

Твої думи веселії...

Сам Бог розмовляє
Непорочними устами.

А тобі, мій одинокий,
Мій друже єдиний,

Горе тобі на чужині
Та на самотині!

Хто з тобою заговорить
Привітає, гляне?
Кругом тебе простяглася
Трупом бездиханним
Помарнілая пустиня,
Кинута Богом...

Не молилася за мене,
Поклони не клала
Моя мати; а так собі
Мене повивала,
Співаючи: „Нехай росте
Та здоровий буде!”
І виріс я, хвалить Бога.
Та не виліз в люди.
Лучче було не родити
Або утопити,
Як мав би я у неволі
Господа гнівити.

А я так мало, небагато
Благав у Бога: тільки хату,
Одну хатиночку в гаю,
Та дві тополі коло неї,
Та безталанну мою,
Мою Оксаночку, – щоб з нею
У-двох дивитися з гори
На Дніпр широкий, на яри,
Та на лани золотополі
Та на високиї могили, –
Дивитись, думати, гадать:
Коли-то їх понасіпали?
Кого там люди поховали?
І в-двох тихенько заспівать
Ту думу сумную, днедавну,
Про лицаря того гетьмана,
Що на огні ляхи спекли.
А потім би з гори зійшли,
По-над Дніпром у темнім гаї
Гуляли б, поки не смеркає,
Поки мир божий не засне
Поки з вечірньою зорькою
Не зійде місяць над горою

Туман на лан не прожене.
Ми б подивились, помолились,
І розмовляючи пішли б
Вечеряти в свою хатину

.....
Я тільки хаточку в тім раї
Благав, і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.

Маркові Вовчкові.

Недавно я по-за Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмірало, –
І виблагав! Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка,
І обличителя жестоких,
Людей неситих. Світе мій,
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите,
Убоге серце, неукрите,
Голоднеє, – і оживу,
І думу вольную... О, доле,
Пророче наш, моя ти доню! –
Твоєю думу назову!

Учітєся, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому научайтєсь, –
Свого не цурайтєсь:
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люде цураютьсє,
В хату не пускають,
Свої діти – як чужії,
І немає злomu
На всій землі безконешній
Веселого дому.
Обнімітє ж, брати мої,

Найменшого брата, –
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати!
Благословить дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцілуйте
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечірній,
Новий засяє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

Заповіт.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, – було чути
Як реве ревучий!
І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Не злим тихим словом!